

**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника»
Навчально-науковий юридичний інститут**

Андріюк В.В.

**ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
методичні вказівки для підготовки до семінарських занять
студентів заочної форми навчання
спеціальності 081**

**Івано-Франківськ
2019**

Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 2 від 25 жовтня 2019 р.).

Рецензенти:

- доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Приватного вищого навчального закладу «Університет Короля Данила», доцент Луцький Р.П.

- кандидат юридичних наук, завідувач кафедрою теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, доцент Присташ Л.Т.

Андріюк В.В. Теорія держави і права: методичні вказівки для підготовки до семінарських занять студентів зочної форми навчання спеціальності 081 «Право». Івано-Франківськ: Навчально-науковий юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2019.

© Андріюк В.В., 2019

© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019

ВСТУП

Теорія держави і права як загальна, фундаментальна (базова), методологічна, світоглядна юридична наука та вступна навчальна правова дисципліна вивчається студентами-юристами першого курсу протягом одного навчального року і має на меті оволодіння системою сучасних теоретичних знань про загальні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права (державно-правової дійсності), найбільш загальні генетичні, атрибутивні, структурно-субстанційні та функціональні властивості державно-правових явищ.

В умовах становлення громадянського суспільства, побудови правової держави, утвердження принципів демократичного суспільства в Україні, удосконалення національного законодавства, реформування усіх сфер життєдіяльності українського суспільства великого значення набуває формування, розвиток і закріплення нового юридичного мислення, загальної і правової культури, в тому числі і високої професійної культури юриста.

Вивчення загальних закономірностей виникнення, функціонування, розвитку державно-правової дійсності, які є предметом теорії держави і права, сприяє не тільки одержанню базових теоретичних юридичних знань, а й дасть можливість прогнозувати подальший розвиток державно-правових явищ, використовувати розроблені теоретичні моделі в практиці державотворення України, формування і вдосконалення національної правової системи загалом і системи законодавства зокрема.

При вивченні загальної теорії держави і права стоять такі основні завдання:

- 1) засвоєння цілісної системи державно-правових понять і категорій, у тому числі таких як: держава, сутність держави, тип держави, форма держави, функції держави, апарат держави, механізм держави, громадянське суспільство, правова держава, демократія; право, функції права, принципи права, джерела (форми) права, правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий договір, нормативно-правовий акт, закон, підзаконний акт, правова норма, структура правової норми, система права, система законодавства, правовідносини, правотворення, правотворчість, правотворча техніка, тлумачення правових норм, реалізація правових норм, застосування

правових норм, законність, правопорядок, правова поведінка, правомірна поведінка, правопорушення, юридична відповідальність, правова система, правове регулювання, механізм правового регулювання тощо;

2) ознайомлення студентів з практикою застосування понятійного апарату та методологічного інструментарію, що розробляється загальною теорією держави і права, у процесі правотворчої, інтерпретаційно-правової та правозастосовчої діяльності;

3) підготовка студентів першого курсу до вивчення галузевих юридичних дисциплін, до аналізу і розуміння змісту нормативно-правових актів, а також інших формально-юридичних джерел права;

4) вироблення у процесі проведення семінарських занять у студентів навиків самостійного теоретичного правового мислення, вміння творчо аналізувати і узагальнювати державно-правові явища, правильно користуватися науковою та навчальною юридичною літературою і першоджерелами;

5) з'ясування значення загальної теорії держави і права для практики побудови демократичної правової соціальної держави в Україні, формування правової системи на базі чинної Конституції України, реформування національного законодавства;

6) формування у студентів глибокого знання та розуміння загальних закономірностей розвитку та існування держави, її основних інститутів, правової системи, норми права і правовідносин, особливостей джерел права держав різних правових систем взагалі і України зокрема, механізму дії нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб, основних рис і суті правотворчості, застосування і тлумачення права, а також інших генетичних, атрибутивних, субстанційних (структурних) та функціональних закономірностей, властивостей державно-правової дійсності;

7) формування у студентів на основі вивчення генетичних, атрибутивних, субстанційних (структурних) та функціональних закономірностей і властивостей держави і права цілісної картини державно-правової дійсності.

Студент-юрист повинен ґрунтовно засвоїти загальні закономірності, поняття та категорії державно-правової сфери, активно використовувати одержані знання в своїй професійній діяльності, вміти правильно тлумачити і реалізовувати норму права, беручи до уваги не тільки “букву”, а й “дух” права.

Загальна теорія держави і права забезпечує теоретичну підготовку до вивчення окремих галузей права, аналізу конкретного статусу державних органів, структури і змісту норм права і правовідносин в різних галузях права.

Вищезгадані завдання реалізуються шляхом спільної активної роботи викладача та студентів, в тому числі і на семінарських заняттях. Останні спрямовані на закріплення, розширення і поглиблення знань, одержаних на лекційних заняттях. Причому, семінарські заняття передбачають, окрім поглиблення розуміння змісту лекційного матеріалу, також прищеплення навиків та вмій роботи з науковою та навчальною літературою і нормативними джерелами, навиків креативного, правильного та обґрунтованого правового мислення, вмій проводити комплексний теоретичний аналіз досліджуваних проблем, здійснювати узагальнення, робити власні висновки.

З цією метою на семінарські заняття студентам виноситься детальний перелік питань для обговорення, визначаються ключові поняття розглядуваної теми, рекомендується виконати схематичні, теоретико-аналітичні та практичні завдання, а також пропонуються теми для написання рефератів з окремих проблемних питань та питання для додаткового вивчення матеріалу.

Підготовка до семінарського заняття передбачає попереднє вивчення студентами питань для обговорення шляхом аналізу лекційного матеріалу, рекомендованих підручників з теорії держави і права, довідкової літератури, а також спеціальної літератури та нормативно-правових актів, список яких поданий до кожної теми. В результаті цього студенти повинні сформулювати свою відповідь, наперед окресливши її межі та визначивши її структуру і наповнення. Причому, на семінарському занятті зачитування студентами відповіді з конспекту не допускається.

В процесі підготовки та проведення семінарських занять студенти повинні навчитися мислити креативно, творчо, формувати свою власну думку з розглядуваних питань, обґрунтовувати її на підставі положень, викладених в навчальній та науковій юридичній літературі. Крім того, студенти повинні вчитися логічно викладати основні положення теми, зрозуміло і правильно формулювати свою думку, використовуючи понятійний (категоріальний) апарат та методологічний інструментарій загальної теорії держави і права. При цьому відповідь на питання повинна бути чіткою, конкретною та містити всю необхідну і достатню інформацію стосовно розглядуваного питання.

Сформульовані до кожної теми методичні вказівки допоможуть студентам зорієнтуватися в навчальному матеріалі, визначити логічну структуру теми та кожного питання, що виноситься на обговорення, і таким чином сформувані логічно побудовані, структуровані, чіткі, вичерпні відповіді на поставлені питання.

Підготовка до семінарських занять передбачає вивчення також і тих питань або окремих їх аспектів, які не охоплюються лекційним курсом, проте виносяться для обговорення на семінарських заняттях. Тому студенти повинні самостійно вивчити ці питання і підготувати на них відповіді, враховуючи методичні вказівки та рекомендації, що містяться в даному навчально-методичному виданні. Все це сприятиме активізації самостійної роботи студентів.

Причому, ефект останньої покликане посилити написання рефератів, тематика яких подається до кожної теми. Реферати виконуються студентами на основі аналізу наукової та навчальної юридичної, соціологічної, політологічної, філософської та іншої необхідної літератури, належним чином (відповідно до вимог, що ставляться до їх написання) оформляються, захищаються на присвяченому вказаній темі семінарському занятті шляхом викладу основних його положень і здаються викладачеві.

Треба сказати, що окрім розгляду питань теми та написання рефератів, передбачається обов'язкове вивчення ключових понять теми, дефініції яких студенти повинні знати напам'ять, а також виконання схематичних, теоретико-аналітичних та практичних завдань. Причому, вказані завдання повинні бути відображені в письмовій формі, а їх невиконання може бути оцінене незадовільною оцінкою.

Врахування викладених в цьому навчально-методичному виданні вказівок дозволить ґрунтовно вивчити питання, що становлять предмет загальної теорії держави і права, шляхом спільної активної роботи викладача та студентів на семінарських заняттях, а також спрямує пізнавальну активність студентів на вивчення багатьох важливих дискусійних правових питань, недостатньо висвітлених або взагалі обійдених увагою на лекційних заняттях, сприятиме ґрунтовному засвоєнню загальних закономірностей виникнення, функціонування та розвитку державно-правової дійсності, її генетичних, атрибутивних, структурно-субстанційних та функціональних властивостей, понятійного апарату та методологічного інструментарію загальної теорії держави і права, здобуттю необхідних та достатніх знань з теорії держави і права, формуванню фундаментальних підвалин правового

мислення та розширенню світогляду студентів, що навчаються за спеціальністю 081 «Право».

Загальні вимоги та рекомендації з підготовки до семінарських занять

В процесі підготовки до семінарського заняття рекомендується:

- 1) ознайомитись з питаннями, що виносяться на обговорення;
- 2) прочитати конспект лекції з теми, що вивчається;
- 3) прочитати відповідні глави рекомендованих підручників з теорії держави і права;
- 4) переглянути перелік наукових джерел, що пропонуються до семінарського заняття, обравши декілька з них для поглибленого вивчення даної теми;
- 5) ознайомитись з концепціями, висвітленими в наукових джерелах, обраних для поглибленого вивчення даної теми, законспектувати основні положення;
- 6) підготувати план відповіді на кожне питання семінару;
- 7) при підготовці до заняття використовувати навчальний матеріал, як одержаний на лекції, так і з додаткових літературних джерел;
- 8) вивчити визначення понять, що складають основу даної теми;
- 9) добре вивчити аргументований та апробований матеріал дисципліни в поєднанні з дискусійними питаннями теми, пам'ятаючи, що зачитування студентами на семінарському занятті відповіді з конспекту не допускається.

Загальні вимоги та рекомендації з підготовки до екзамену

В процесі підготовки до екзамену рекомендується:

- 1) ознайомитися з переліком питань, що виносяться на екзамен;
- 2) повторити, узагальнити та систематизувати інформацію, одержану протягом навчального періоду в процесі прослуховування лекцій, читання підручників, навчальних посібників, монографій, наукових вісників, збірників наукових статей, журналів та наукових публікацій, що пропонуються для поглибленого вивчення кожної теми;
- 3) проглянути конспекти лекцій; конспекти, що містять основні положення концепцій авторів, роботи яких вивчались в ході

підготовки до семінарських занять; плани відповідей на питання семінарських занять;

4) вивчити визначення основних (ключових) понять та категорій.

Слід пам'ятати, що викладач на екзамені перевіряє не тільки рівень запам'ятовування навчального матеріалу, але й те, як студент розуміє правові категорії і реальні юридичні проблеми, як вміє мислити, аргументувати певну позицію, пояснювати, передавати вивчену дефініцію своїми словами.

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Тема присвячена визначенню поняття та сутності держави. Метою її вивчення є з'ясування різноманітних підходів до визначення сутності та призначення держави, її поняття та ознак тощо.

Держава як продукт суспільного розвитку є складним соціальним явищем, яке тісно пов'язане і багато у чому є залежним від економічного, політичного і культурного розвитку суспільства. Студентам слід зауважити, що держава, займаючи особливе місце у суспільстві, має характерні ознаки, що відрізняють її від інших політичних інститутів влади.

Треба сказати, що характеристика ознак держави повинна включати детальний аналіз кожної з них. Крім того, для кращого розуміння поняття держави необхідно детально розглянути владу як загальносоціологічну категорію, поняття, ознаки та різновиди влади, специфічні риси державної влади, питання легітимності і легальності державної влади, поняття публічної політичної влади.

Повне розуміння поняття держави неможливе без визначення її сутності, в тому числі і соціальної сутності, та її соціального призначення, що також передбачає виділення класових та загальносоціальних моментів в соціальній сутності держави. Крім того, студенти слід розглянути питання типології держави.

Питання для обговорення:

1. Поняття держави.

1.1. Багатогранність держави як явища і багатозначність визначень її поняття. Основні підходи до розуміння держави: історичний ракурс.

1.2. Поняття та ознаки держави.

1.3. Теорія «трьох елементів держави». Субстанційний, територіальний та інституційний елементи держави.

2. Державна влада як юридична категорія.

2.1. Поняття публічної політичної влади. Специфічні риси державної влади.

2.2. Легітимність і легальність державної влади.

3. Соціальна сутність та призначення держави.

3.1. Сутність держави. Соціальна сутність держави.

3.2. Класові та загальносоціальні моменти в соціальній сутності держави.

3.3. Соціальне призначення держави.

4. Типологія держави: поняття, критерії, підходи.

- 4.1. Необхідність, значимість, поняття та критерії типології держав.
- 4.2. Сучасні підходи до історичної типології держав.
  - 4.2.1. Формаційний підхід до історичної типології держав.
  - 4.2.2. Цивілізаційний підхід до історичної типології держав.
- 4.3. Історичні типи та різновиди держави.

Ключові поняття: держава, державний суверенітет, державна влада, публічна політична влада, соціальна сутність держави, типологія держави, тип держави, історичний тип держави.

Схематичне завдання:

1. Складіть порівняльні таблиці ознак, що відрізняють державу від інших організацій соціально неоднорідного суспільства.
2. Схематично покажіть співвідношення між поняттями „соціальна влада” і „державна влада”.
3. Складіть графічну схему типології держави.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Випишіть в зошит з літературних джерел та проаналізуйте 5-7 різних визначень поняття держави.
2. Визначте та проаналізуйте специфічні риси державної влади.
3. Визначте особливості та різновиди суверенітету держави. Чим відрізняються вони один від одного?
4. Проаналізуйте Конституцію України та выпишіть з неї статті, в яких закріплюються різновиди суверенітету.
5. Визначте співвідношення (спільні і відмінні риси) понять “державний суверенітет”, “народний суверенітет”, “національний суверенітет”.
6. Випишіть основні положення, переваги та недоліки формаційного та цивілізаційного підходів.
7. В чому, на вашу думку, полягають причини переходу від одного історичного типу держави до іншого? Відповідь обґрунтуйте.

Реферати:

1. Державний суверенітет: поняття, структура, види.
2. Легітимність та легальність державної влади.
3. Публічна політична влада в сучасному світі: проблеми модернізації.

4. Гуманістичний аспект державної влади.

Література:

1. Бережанський Г. І. Стіввідношення легітимності та легальності державної влади: теоретико-правовий аспект. // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 7. С. 36-42.
2. Бредихин А. Л. Суверенитет как политико-правовой феномен: моногр. Москва: ИНФРА-М, 2012. 127 с.
3. Важна К. А. Поняття та характеристика держави як суб'єкта міжнародного публічного права // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2019. Вип. 3. С. 132-142.
4. Герилів Д. Ю. Загальнотеоретична характеристика інтегративного підходу до типології держави. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. Вип. 6-1 (1). С. 12-15.
5. Герилів Д. Ю. Типологія держави: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: ПАІС, 2016. 191 с.
6. Головатий С. Тріада європейських цінностей - верховенства права, демократія, права людини - як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). // Право України. 2015. № 1. С. 13-92.
7. Гаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: СПОЛОМ, 2013. 533 с.
8. Клімова Г. П. Концептуальні підходи до аналізу поняття "Держава" // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. № 2. С. 161-169.
9. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: моногр. Харків: Фактор, 2014. 214 с.
10. Косінов С. Народ як первинний суб'єкт здійснення контролю над публічною владою. // Право України. 2013. № 10. С. 178-184.
11. Кравчук В. М. Механізм реалізації народного контролю в організації й діяльності органів державної влади. // Право і суспільство. 2015. № 4, ч. 1. С. 85-90.
12. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: моногр. Київ: Академія, 2013. 558 с.
13. Лощикін О. М. Територія сучасної держави: поняття та функції (частина перша) // Публічне право. 2016. № 2. С. 254-261.
14. Мамутов В. К. Економічний суверенітет держави та напрями

його правового забезпечення: моногр. Донецьк: Юго-Восток, 2012. 405 с.

15. Мороз С. П. Онтологічна основа поняття держави // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2015. Вип. 6. С. 28-37.

16. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.

17. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. // Право України. 2010. № 1. С. 44-49.

18. Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям. // Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 6-13.

19. Пашуля Г. Я. Глобалізація як явище, що впливає на формування нового типу держави. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. Вип. 2. С. 22-31.

20. Пікуля Т. О. Типологізація держав світу: методологія та класифікація. // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. Вип. 1. С. 213-221.

21. Поклонська О. Співвідношення влади й авторитету. // Підприємництво, господарство і право. 2012. № 12. С. 6-9.

22. Рябошапко Г. Х. Суверенітет в Україні: від радянської федерації - до незалежної держави: моногр. Львів: Простір-М, 2012. 519 с.

23. Серьогін С. Г. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: моногр. Харків: Право, 2010. 272 с.

24. Сіренко В. Про розуміння державної влади як соціальної залежності. // Право України. 2015. № 5. С. 11-16.

25. Сіренко В. Ф. Декілька зауважень до питання про існування держави. // Право України. 2014. № 1. С. 224-231.

26. Скрипнюк О. Сучасна теорія демократії: питання генези та дослідження у правовій традиції. // Право України. 2013. № 8. С. 40-52.

27. Телятник Л. Логіко-методологічне тлумачення ознак загального поняття держави. // Право України. 2002. № 9. С. 14-18.

28. Телятник Л. Проблеми розширення логічного обсягу загального поняття держави. // Право України. 1999. № 9. С. 16-20.

29. Теплюк М. Конституційні основи ефективності державної влади в Україні в умовах здійснення реформ. // Право України. 2015. № 6. С. 47-53.

30. Харченко С. Основні методологічні підходи до типології соціальних держав. // Гілея. 2013. № 78. С. 382-386.

31. Хаустова М. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави. // Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 4 (75). С. 30-41.

32. Хома Н. М. Нові підходи до розуміння моделей соціальної держави. // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 455-461.

33. Шай Р. Я. Питання типології держави і права з позиції формаційного підходу. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2015. № 813. С. 175-180.

34. Шатіло В. Політико-правові чинники інституціоналізації поділу державної влади в Україні. // Право України. 2013. № 5. С. 274-279.

35. Шемшученко Ю. Проблеми децентралізації публічної влади в контексті підвищення її ефективності. // Право України. 2015. № 5. С. 28-38.

36. Шемшученко Ю. С. Правове забезпечення державного суверенітету України: моногр. Київ: Юридична думка, 2011. 298 с.

ТЕМА 2. ФОРМА ДЕРЖАВИ

Дана тема має не тільки загальнотеоретичне, а й практичне значення. Метою вивчення теми є з'ясування суті категорії форми держави, що характеризує державну владу, визначення факторів, які впливають на форму держави та її елементи, характеристику основних параметрів державної влади, які визначають державне правління, державний устрій і державний режим.

Форма держави визначається як складне соціальне явище, що дає можливість визначити характер існування і напрями розвитку держави, її устрою, правління та режиму. Вона є виразом найбільш загальних ознак способу організації і функціонування конкретних держав. Вивчаючи державу з точки зору її форми, з'ясуємо зовнішній вираз та порядок побудови держави, її внутрішню структуру і складові елементи, основні способи формування та здійснення державної влади. Студентам слід врахувати, що у теорії держави і права не існує єдиного підходу до визначення поняття та змісту форми держави.

При характеристиці монархічної і республіканської форм правління слід дати визначення монархії і республіки, розглянути їх ознаки і висвітлити особливості їх різновидів.

В процесі підготовки питання стосовно форми державного устрою, доцільно не тільки розглянути унітарні і складні держави, а й визначити їх відмінність (насамперед конфедерацій) від військово-політичних, економічних і інших союзів, утворень (СНД, НАТО, Європейський Союз тощо).

Оскільки державно-політичний режим є категорією не тільки теорії держави і права, а й політології, то для глибшого аналізу демократичного і антидемократичного режимів та їх різновидів можна використовувати політологічні дослідження категорії політичного (державного) режиму.

Питання для обговорення:

1. Поняття та елементи форми держави.

- 1.1. Форма держави як набір основних параметрів, що характеризують державу.
- 1.2. Елементи форми держави: загальна характеристика.

2. Форма державного правління.

- 2.1. Поняття та ознаки монархії.
- 2.2. Історичні різновиди монархії.
- 2.3. Види сучасних монархій.
- 2.4. Республіка: поняття, ознаки.
- 2.5. Історичні різновиди республіки.
- 2.6. Класифікація та характеристика сучасних республік.
- 2.7. Нетипові форми державного правління.

3. Форма державного устрою.

- 3.1. Класифікація сучасних форм державного устрою.
- 3.2. Історичні різновиди форм державного устрою.
- 3.3. Унітарна держава: поняття, ознаки і види.
- 3.4. Федерація: поняття, ознаки, види.
- 3.5. Конфедерація: поняття, ознаки.

4. Поняття та види державного режиму.

- 4.1. Класифікація державних режимів.
- 4.2. Демократичний державний режим: поняття, ознаки, види.
- 4.3. Поняття, ознаки та види недемократичних режимів.

Ключові поняття: форма держави, форма державного правління, форма державного устрою, державний режим, монархія, необмежена (абсолютна) монархія, обмежена (конституційна) монархія, дуалістична монархія, парламентська монархія, республіка,

президентська республіка, парламентська республіка, змішана республіка, унітарна держава, федерація, конфедерація, демократичний режим, тоталітарний режим, авторитарний режим.

Схематичне завдання:

1. Складіть розширену схему різновидів форм держави на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Чим, на вашу думку, пояснюється збереження сьогодні окремими державами монархічної форми правління?
3. Складіть порівняльні таблиці:
  - а) ознак абсолютної і конституційної монархій;
  - б) ознак дуалістичної і парламентської монархій;
  - в) ознак президентської і парламентської республік;
  - г) ознак унітарної і федеративної держав;
  - д) ознак тоталітарного та авторитарного режимів.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Визначте співвідношення між історичним типом держави, сутністю держави і формою держави (формою правління і формою устрою).
2. Проаналізуйте за Конституцією України форму Української держави.
3. На прикладі двох-трьох існуючих федерацій проаналізуйте обставини їх утворення і ознаки побудови за територіальним чи національним принципом.
4. Проаналізуйте основні ознаки конфедерації та визначте їх відмінності від військово-політичних, економічних та інших союзів.

Реферати:

1. Форма держави у філософських поглядах Аристотеля, Платона, Цицерона, Монтеск'є.
2. Нетипові форми державного правління сучасності.
3. Сучасні форми державного устрою.
4. Проблеми становлення демократичного режиму в сучасному світі.
5. Теоретичні підходи до еволюції форми Української держави

Література:

1. Баликіна Л. І. Парламентаризм - система політичної організації

держави. // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 2. С. 100-106.

2. Барабаш Ю. Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики. // Право України. 2012. № 8. С. 93-99.

3. Бариська Я. О., Болдіжар С. О., Лемак В.В. Вплив глобалізації на форму правління сучасної держави: до питання коригування обсягу поняття // Публічне право. 2013. № 4. С. 188-195.

4. Бондарева К. В. Теоретичне питання визначення основних суб'єктів процесу правової інституціоналізації політичних режимів. // Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. № 3. С. 3-8.

5. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних режимах. // Юридична Україна. 2012. № 10. С. 11-18.

6. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: моногр. Запоріжжя: Дике поле, 2005. 540 с.

7. Волошук О. Т. Причини бікамералізму.// Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 3. С. 35-44.

8. Генадій Ш. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. // Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2014. Вип. 5. С. 329-338.

9. Георгієвський Ю. Оптимізація співвідношення деконцентрації та децентралізації як вимога конституційної модернізації. // Вісник Конституційного Суду України. 2016. № 4-5. С. 118-122.

10. Гончаренко В. Бікамералізм у контекст конституційної реформи в Україні. // Вісник Академії правових наук України. 2012. № 3. С. 67-77.

11. Гречко О. Територіальний устрій України як конституційно-правовий інститут: сутність, структура і зміст. // Юридична Україна. 2015. № 6. С.17-23.

12. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. // Вісник Конституційного Суду України. 2015. № 3. С. 97-115.

13. Жуков Є. В. Теоретико-методологічні засади розуміння форми державного устрою в добу інформатизації. // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2013. № 5. С. 196-201.

14. Ільницький М. С. Референдум як форма безпосередньої демократії в Україні. // Форум права. 2016. № 3. С. 103-105.

15.Косінов С. Міжнародний контроль як засіб забезпечення внутрішньоде внутрішньодержавної демократії. // Право України. 2015. № 5. С. 139-148.

16.Кукарцев О. Варіативність дефініювання терміна «імперія» у науковому дискурсі. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2015. Вип. 27. С. 28-32.

17.Куфтирєв П. В. Електронна демократія як особлива форма державно-політичного режиму. // Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 1. С. 34-38.

18.Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн. // Право України. 2013. № 7. С. 252-262.

19.Мартинюк Р. Змішана республіка - напівпрезидентська форма правління? // Право України. 2018. Вип. 1. С. 172-183.

20.Михайлов М. Б. До питання про принципи безпосередньої демократії. // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 5. С. 82-84.

21.Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.

22.Новиков О. В., Черніков Д. Ю. Політичний режим як характерна ознака суспільства. // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 5. С. 24-27.

23.Орзіх М. Президентська республіка - різновид республіканської форми правління. // Право України. 2009. № 10. С. 72-77.

24.Остапенко О. Г. Децентралізація чи федералізація - оптимальний шлях реформування публічної влади в Україні. // Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 4. С. 26-29.

25.Піонтковська О. О. Проблематика процесу децентралізації державної влади і розвитку місцевого самоврядування в Україні. // Журнал східноєвропейського права. 2018. № 46. С. 207-216.

26.Процюк І. В. Втілення принципу поділу влади в дуалістичних і парламентських монархіях. // Проблеми законності. 2012. Вип. 120. С. 3-13.

27.Пушкарев С. В. Нетипичные формы республик с президентской системой правления. // Современное право. 2012. № 7. С. 16-19.

28.Толстенко В. «Форма держави» і «форма правління»: проблема співвідношення понять у державно-правовій теорії. // Юридична Україна. 2013. № 10. С. 23-31.

29.Толстенко В. Поєднання правових і політичних форм держави в сучасній державотворчій практиці. // Юридична Україна. 2014. № 4. С.

21-28.

30. Толстенко В. Правові форми сучасної держави: теорія і методологія дослідження. // Юридична Україна. 2014. № 2. С. 39-47.

31. Толстенко В. Принцип поділу влади в генезі форми сучасної держави. // Юридична Україна. 2014. № 5. С. 15-21.

32. Толстенко В. Форма держави в системі основ конституційного ладу: проблеми теорії і практики. // Право України. 2014. № 2. С. 283-290.

33. Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект. // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 40-43.

34. Шестопалова Л. М. Форма державного устрою як матриця соціального розвитку. // Форум права. 2014. № 1. С. 526-531.

35. Шкабко С. І. Форма правління як елемент форми держави та основа категорія державознавства. // Право і суспільство. 2015. № 4, ч. 4. С. 49-54.

36. Якуніна А. О. Дослідження трансформаційних процесів у системі державних режимів України та світу. // Право і суспільство. 2015. № 4, ч. 3. С. 72-79.

ТЕМА 3. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЦІННІСТЬ ПРАВА

Тема присвячена розумінню права як базової категорії юриспруденції та дуже складного суспільного явища, визначенню поняття та з'ясуванню сутності і соціальної цінності права.

Метою заняття є з'ясування загальних закономірностей права, вивчення різноманітних підходів до праворозуміння, визначення поняття, сутності та соціального призначення права, аналіз сутнісних ознак права та функцій права.

Треба сказати, що багато мислителів намагалися зрозуміти, що являє собою право, які причини його виникнення, якою є природа права і як воно співвідноситься з іншими суспільними явищами. Визначення сутності права включає аналіз різноманітних концепцій та підходів до праворозуміння. В зв'язку з цим студенти повинні з'ясувати зміст, основні принципи, обґрунтовані та необґрунтовані положення теорії природного права, позитивістської теорії права, соціологічної, психологічної теорій права, історичної школи права. Крім того, студенти повинні не обійти увагою теологічні теорії права, марксистську теорію права, теорії інституціоналізму та солідаризму в

праві тощо. На сучасному етапі розвитку політико-правових знань дедалі більших обертів набирає інтегративна юриспруденція. Тому, окрім вищезгаданих концепцій та підходів, треба ознайомитись з інтегративним підходом до праворозуміння.

При визначенні поняття права слід чітко виділити сутнісні ознаки права. Причому, характеристика ознак права повинна включати детальне пояснення кожної з них. Крім того, для кращого розуміння поняття права студенти повинні з'ясувати широке розуміння права, сутність та основні ознаки сучасного позитивного права, співвідношення права і закону, національного і міжнародного права, права і державного примусу.

Право як продукт суспільного розвитку є складним соціальним явищем, яке тісно пов'язане і багато у чому залежить від економічного, політичного і культурного розвитку суспільства. Тому комплексна характеристика права передбачає аналіз співвідношення (взаємозв'язку, взаємовпливу, взаємозалежності) права з іншими соціальними інститутами і явищами. Студентам слід зауважити, що право, займаючи особливе місце у суспільстві, перебуває в тісному взаємозв'язку з державою, економікою, політикою. При цьому студенти повинні встановити основні аспекти співвідношення права і держави, права та економіки, права і політики, а також визначити основні аспекти відносної самостійності сучасного права.

Важливо також, щоб студенти визначили соціальну цінність, значення, місце права в суспільстві шляхом аналізу функцій права. При цьому особливу увагу слід звернути на характеристику спеціальних (власне юридичних) функцій права, і зокрема регулятивної та охоронної функцій права, а також форм їх реалізації.

Питання для обговорення:

1. Основні концепції права та підходи до праворозуміння.

2. Поняття, сутність та соціальне призначення права.

3.1. Поняття права. Сутнісні ознаки права.

3.2. Співвідношення права і закону.

3.3. Сутність права.

3.4. Соціальне призначення права.

3. Співвідношення права і держави, права та економіки, права і політики.

4.1. Взаємозв'язок і взаємозалежність права і держави.

4.2. Право і економіка: основні аспекти співвідношення.

4.3. Співвідношення права і політики.

4.4. Відносна самостійність сучасного права.

4. Цінність права. Соціальна цінність права. Аксиологічні основи права.

5. Функції права.

5.1. Поняття функцій права.

5.2. Класифікація функцій права.

5.3. Загальносоціальні функції права.

5.4. Характеристика основних спеціальних (власне юридичних) функцій права.

5.4.1. Регулятивна функція права.

5.4.2. Охоронна функція права.

5.5. Неосновні власне юридичні функції права.

Ключові поняття: право, природне право, позитивне право, праворозуміння, сутність права, соціальне призначення права, цінність права, функції права, регулятивна функція права, охоронна функція права.

Схематичні завдання:

1. Складіть порівняльну таблицю положень основних концепцій права.

2. У вигляді розгорнутої схеми зобразіть цілісну систему функцій права.

Теоретико-аналітичні завдання:

1. В чому, на Вашу думку, полягають причини різноманітності концепцій та підходів до праворозуміння?

2. Ознайомтесь з основними концепціями та підходами до праворозуміння і випишіть в зошит відмінності в тлумаченні поняття та сутності права представниками різних філософських шкіл, напрямків, теорій.

Додаткові питання:

1. Ознаки, що відрізняють норми права від правил поведінки в первісному суспільстві.

2. Широке розуміння права.

3. Поняття та основні ознаки сучасного позитивного права.

4. Право і державний примус.
5. Співвідношення національного і міжнародного права.
6. Форми реалізації функцій права.

Реферати:

1. Проблеми праворозуміння в сучасній українській науці.
2. Теоретичні та практичні проблеми інтегративної юриспруденції.
3. Роль права в реалізації загальносуспільних інтересів.
4. Право і державний примус.
5. Співвідношення права і закону.

Література:

1. Алексі Р. Понятіе и действительность права (ответ юридическому позитивизму): монографія. Москва: Инфотропик Медиа, 2011. 192 с.
2. Алпатов А.А. Право и экономика: теоретико-правовой аспект: монографія. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2011. 242 с.
3. Андреев Д. Природне право у працях Лейбніца. // Юридична Україна. 2012. № 5. С. 12-15.
4. Андрущакевич Ю. Сутність конкретизації сучасного права. // Вісник Академії правових наук України. 2012. № 2. С. 269-276.
5. Байтин М.И. Сущность права. (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков): монографія. Саратов: СГАП, 2001. 416с.
6. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. // Право України. 2010. № 4. С. 143-147.
7. Горбатенко В. Право як форма регулювання соціальних відносин. // Право України. 2014. № 5. С. 22-30.
8. Горобець К. В. Структурність права як його універсальність. Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 44. С. 102-112.
9. Горобець К. В. Ієрархія цінностей права: основні підходи. Вісник академії адвокатури України. 2012. Число 2 (24). С. 75-81
10. Дзевелюк А. В. Праворозуміння. // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 47. С. 77-81.
11. Дроботов С. А. Функції права у розвитку демократичної і правової держави: моногр. Київ: Логос, 2012. 334 с.
12. Дудаш Т. І. Праворозуміння крізь призму герменевтики:

монографія. Львів: Край, 2010. 248 с.

13. Заморська Л. Системний підхід до нормативності сучасного права: гносеологічний зміст. // Підприємництво, господарство і право. 2012. № 5 (197). С. 128-131.

14. Калетник О. До питання про вплив права на мораль (теоретико-правовий аспект). // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 58-63.

15. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. // Право України. 2010. № 4. С. 10-21.

16. Костенко А. Соціальний натуралізм - методологічна основа прогресивної юриспруденції. // Право України. 2014. № 1. С. 126-135.

17. Костицький В. Право як цілісність. // Право України. 2002. № 2. С. 8-10.

18. Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти: моногр. Львів: Т. Б. Сорока, 2014. 212 с.

19. Максимов С. Класична і неklasична моделі осмислення правової реальності. // Право України. 2014. № 1. С. 61-68.

20. Малишев Б. В. Сутність права як телеологічна категорія. // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 12. С. 16-21.

21. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. // Вісник Національної академії правових наук України. 2015. № 1 (80). С. 29-36.

22. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. // Право України. 2010. № 4. С. 49-55.

23. Павлов В. Методологічні підстави антропологічної концепції права. // Право України. 2014. № 1. С. 166-181.

24. Петришин О. Соціально-юридична природа права. // Право України. 2012. № 3-4. С. 15-29.

25. Плавич В. Проблеми сучасного праворозуміння. Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз: моногр. Одеса: Астропринт, 2011. 228 с.

26. Погребняк С. Ознаки права в контексті сучасного праворозуміння. // Право України. 2010. № 4. С. 164-169.

27. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування. // Право України. № 3. 2010. С. 65-70.

28. Рабінович П. Сутність праворозуміння. // Право України. 2007. № 9. С. 3-7.

29. Рабінович П. Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика. // Вісник Академії правових наук України. 2007. № 3.

С. 11-22.

30. Рабінович С. З історії античного праворозуміння: вчення ранніх стоїків та епікуренців про природну справедливість. // Юридична Україна. 2006. № 10 (46). С. 4-9.

31. Радько Т. Н. Теория функций права: монографія. Москва: Проспект, 2014. 272 с.

32. Сатохіна Н. Герменевтичні смисли правової реальності. // Право України. 2014. № 1. С. 136-147.

33. Сирих В. Методологія інтегративного праворозуміння. // Право України. 2014. № 1. С. 113-119.

34. Смілик А. С. Діалектика співвідношення понять «свобода» та «право». // Право і суспільство. 2015. № 5-2, Ч. 2. С. 3-8.

35. Старосольський В. Про цінність права. Життя і право. 2014. № 2. С. 33–38.

36. Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного праворозуміння. // Підприємництво, господарство і право. 2009. № 11 (167). С. 7-9.

37. Стеценко С. Праворозуміння: співвідношення теорій та юридичної практики. // Право України. 2010. № 4. С. 176-181.

38. Стовба О. Динамічне праворозуміння: онтологія і методологія. // Право України. 2014. № 1. С. 120-125.

39. Тесленко М. Право як інструмент соціальної справедливості. // Право України. 2004. № 7. С. 40-43.

40. Тимошина О. Методологічні підстави соціології права: Л. Петражицький Vs. Є. Ерліх. // Право України. 2014. № 1. С. 195-202.

41. Тимошина О. Стилї філософсько-правового мислення і типи праворозуміння. // Право України. 2011. № 8. С. 52-60.

42. Тихомиров О. Філософські та методологічні аспекти компаративного підходу до праворозуміння. // Право України. 2010. № 4. С. 110-105.

43. Цвік М. В. Проблема сучасного праворозуміння. Правова система України: історія, стан та перспективи. Харків, 2008. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. С. 66-86.

44. Шемшученко Ю. С. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: моногр. Київ: Юридична думка, 2013. 478 с.

45. Штурмак Н. Еволюція (генеза) релігійного праворозуміння. // Право України. 2009. № 11. С. 185-189.

46. Ющик О. Право: у пошуках дефініції. // Право України. 2003. № 6. С. 105109.

47. Ющик О. Про класифікації та види права. // Право України. 2014. № 5. С. 41-51.

ТЕМА 4. НОРМА ПРАВА

Тема присвячена розумінню норми права як елементарної частинки системи права, в якій формально юридично знаходить відображення конкретне загальнообов'язкове веління держави (народу). Метою вивчення теми є загальнотеоретичний аналіз поняття, характерних рис, структури, видів та форм (способів) зовнішнього виразу правової норми.

Насамперед, логічно провести аналіз поняття та ознак норми права, розглянувши, в тому числі, юридичну норму і як основну категорію доктрини та догми позитивного права. Студенти також повинні визначити, в чому полягає відмінність правових норм від індивідуальних приписів.

Загальнотеоретична характеристика правової норми включає також аналіз структури норми права. При цьому студенти, вивчаючи елементи типової норми права (гіпотезу, диспозицію і санкцію), повинні проаналізувати класифікацію вказаних елементів норми права за ступенем визначеності, за складом, а також за іншими критеріями, визначити співвідношення норми права і нормативного припису. Крім того, студентам слід розглянути класифікацію типових норм права, а також проаналізувати спеціалізовані (нетипові) норми права.

Теоретичний аналіз структури норми права (в тому числі і класифікацію структурних елементів правової норми), класифікацію норм права доцільно проілюструвати конкретними прикладами з нормативно-правових актів.

Відомо, що зовнішнім вираженням правових норм є статті нормативно-правових актів. При цьому співвідношення правової норми і статті нормативно-правового акту досить часто встановлюється таким чином, що стаття нормативно-правового акту не співпадає з логічною структурою юридичної норми. В зв'язку з цим студентам слід розглянути форми (способи) викладу правових норм в статтях нормативно-правового акту.

На занятті студенти також повинні набути практичних навиків у визначенні структури юридичної норми, класифікації норм права та

структурних елементів правової норми, форм (способів) викладу правових норм в статтях нормативно-правового акту.

Питання для обговорення:

1. Поняття та ознаки норми права.

- 1.1. Поняття та ознаки норми права.
- 1.2. Відмінність правових норм від індивідуальних приписів.

2. Структура норми права.

- 2.1. Елементи типової норми права.
- 2.2. Класифікація диспозицій, гіпотез і санкцій.

3. Класифікація норм права.

- 3.1. Класифікація типових норм права.
- 3.2. Спеціалізовані (нетипові) норми права.

4. Зовнішнє вираження правових норм.

- 4.1. Співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту.
- 4.2. Способи (форми) викладу правових норм у джерелах права.
- 4.3. Норма права і нормативний припис.

Ключові поняття: норма права; гіпотеза; диспозиція; санкція, нормативний припис.

Схематичні завдання:

1. У вигляді розгорнутої схеми відобразить класифікацію правових норм.
2. Складіть розгорнуту схему класифікації елементів класичної норми права.

Теоретико-аналітичне завдання:

Проаналізуйте причини відсутності в статті нормативно-правового акту всіх структурних елементів класичної (типової) правової норми (гіпотези, диспозиції і санкції) в їх логічній єдності? Які, на вашу думку, недоліки та переваги такого стану речей. Визначте основні аспекти співвідношення норми права та статті нормативно-правового акту.

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте наступні статті нормативно-правових актів України і визначте структуру закріплених в них правових норм або

нормативних приписів, а також вкажіть, до якого виду належить кожен її структурний елемент та норма права в цілому:

1) ч. 1 ст. 111 Кримінального кодексу України

«Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, карасться позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років»;

2) ч. 1 ст. 48 Цивільного кодексу України

«Якщо фізична особа, яка була оголошена померлою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем перебування цієї особи або суд, що постановив рішення про оголошення її померлою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення суду про оголошення фізичної особи померлою»;

3) ч. 3 ст. 48 Цивільного кодексу України

«Особа, до якої майно перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива»;

4) ст. 113 Сімейного кодексу України

«Особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище»

5) ч. 5 ст. 29 Кримінального кодексу України

«Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом»

6) ч. 1 ст. 126 Цивільного кодексу України

«Учасник повного товариства, яке було створене на невизначений строк, може у будь-який момент вийти з товариства, заявивши про це не пізніше ніж за три місяці до фактичного виходу із товариства»

7) ч. 1 ст. 323 Цивільного кодексу України

«Ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом»;

8) ч. 7 ст. 75 Господарського кодексу України.

«Списання з балансу не повністю амортизованих основних фондів, а також прискорена амортизація основних фондів державного комерційного підприємства можуть проводитися лише за згодою органу, до сфери управління якого входить дане підприємство»;

9) ст. 905 Цивільного кодексу України

«Строк договору про надання послуг встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами»;

10) ч. 1 ст. 731 Цивільного кодексу України

«За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі»;

11) ч. 1 ст. 202 Сімейного кодексу України

«Повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги»;

12) ч. 1 ст. 174 Цивільного кодексу України

«Держава відповідає за своїми зобов'язаннями своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення»;

13) ч. 2 ст. 7 Кримінального кодексу України

«Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини»;

14) ч. 7 ст. 75 Господарського кодексу України.

«Списання з балансу не повністю амортизованих основних фондів, а також прискорена амортизація основних фондів державного комерційного підприємства можуть проводитися лише за згодою органу, до сфери управління якого входить дане підприємство».

2. Наведіть приклади статей з різних нормативно-правових актів України, в яких застосовується прямий, відсилочний і бланкетний способи викладу правових норм.

Реферати:

1. Природа та призначення правової норми.
2. Структура правової норми.
3. Нетипові норми права

Література:

1. Бабін Б. В. Програмні міжнародні правові норми у контексті проблеми програмних форм міжнародного права. Вісник Академії адвокатури України. 2009. Число 3. С. 111-117.
2. Ганзенко О. О. Нетипові норми права в механізмі правового регулювання: проблеми теорії і практики застосування. Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки. 2013. № 1 (2). С. 17-23.
3. Гнатюк М. Д. Норма права як основна ланка реалізації права. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2004. Вип. 23. С. 44-50.
4. Гольцова О. Нетипові соціальні регулятори як специфічні норми в системі соціального регулювання. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 46-52.
5. Гонтарь В.И. Норма права с точки зрения аналитико-доказательной деятельности юристов. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2005. Вип. 30. С. 460-466.
6. Гончаров В. До питання про зміст юридичної норми як об'єкт її тлумачення (у світлі практики Європейського суду з прав людини) Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2010. Вип. 50. С. 3-11.
7. Городовенко В. Деякі питання нормативного закріплення принципів права. Юридична Україна. 2012. № 6. С. 11-18.
8. Задорожний Ю. А. Витоки формування норми права, як базового елемента системи права романо-германської правової сім'ї. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2008. № 4. С. 63-65.
9. Заморська Л. До питання про визначення категорії «норма права». Право України. 2011. № 4. С. 159-163.
10. Заморська Л. І. Нормативність права як засіб оптимізації правового режиму: теоретичний аналіз. Право і суспільство. 2011. № 4. С. 18-21.
11. Заморська Л. І. Системний підхід до нормативності сучасного права: гносеологічний підхід. Підприємництво, господарство і право. 2012. № 5. С. 128-131.
12. Заморська Л. Поняття «нормативність права»: теоретичний аспект. Право України. 2007. № 6. С. 26-29.
13. Илалутдинов А. И. Структура нормы права: моногр. Казань: Центр инновационных технологий, 2013. 247 с
14. Іванський А. Й. Фінансово-правові санкції: моногр. Київ: КМУ, 2013. 485 с.

15. Іванченко О. М. Норми національно та міжнародного права у практиці Конституційного Суду України. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 45. С. 198-203.
16. Колошин В. Логічна структура норми права. Право України. 1995. № 7. С. 44-46.
17. Корнута Р. Вітчизняні погляди на структуру норми права. Право України. 2007. № 7. С. 19-20.
18. Легка О. В. Застосування норм права як спосіб організації реалізації норм права. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 5. С. 12-15.
19. Малишев Б. В. Теологічна природа структури норми права. Форум права. 2011. № 2. С. 557-563.
20. Могілевський Л. В. Сутність поняття «норма права». Прикарпатський юридичний вісник. 2016. № 1. С. 14-18.
21. Полонка І. Норма права як основа його нормативності. Підприємництво, господарство і право. 2012. № 8. С. 128-131.
22. Сердюк І. А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. Вип. 1. С. 129-135.
23. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди: моногр. Харків: Право, 2014. 190 с.
24. Степанкова Н. М. Норма права як першооснова права в механізмі правореалізації. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична. 2012. Вип. 2 (1). С. 71-82.
25. Чегера А. Т. Правові норми як вища форма соціальних норм. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2010. № 72 (9). С. 45-48.
26. Шутак І. Юридична техніка конструювання норми права. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 2. С. 39-44.
27. Щур Г. М. Проблеми здійснення конкретизації норм права на сучасному етапі розвитку України. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 5. С. 39-41.
28. Стецик Н. В. Норма права та нормативно-правовий припис: загальнотеоретичні аспекти // Публічне право. 2016. № 4. С. 212-219.
29. Волошенко О. В. Засоби конкретизації норм права // Форум права. 2018. № 1. С. 23-31.
30. Мураховська Т. Є. Проблематика структури норм права у зв'язку з системою права // Форум права. 2012. № 4. С. 670-674.

- 31.Юхимюк О. Знання про норми права як необхідна умова їх дотримання // Історико-правовий часопис. 2013. № 2. С. 47-51.
- 32.Русенко І. Я. Норма права в контекстах основних типів праворозуміння // Наше право. 2013. № 7. С. 196-201.
- 33.Годованик Є. В. Норма права як структурний елемент системи права сучасної правової держави // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 12. С. 19-26.
- 34.Томко В. Особливості діалектичного поєднання категорій "право" і "норма права" // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3. С. 137-141.
- 35.Патей-Братасюк М. Г. Норма права в контексті основних типів праворозуміння // Філософські та методологічні проблеми права. 2011. № 1. С. 40-47.
- 36.Козенко Ю. О. Норма права та її реалізація модель і матерія правової поведінки // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. 2015. Вип. 2. С. 33-42.
- 37.Могілевський Л. В. Сутність поняття "норма права" // Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 14-18.
- 38.Вакарюк Л. Норма права та правовий режим: співвідношення понять // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 1. С. 171-176.
- 39.Сердюк І. А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 129-135.
- 40.Старинський М. В. Недосягнення нормою права результату, що запрограмований нормотворцем як наслідок нейтралізації норми права // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 30(1). С. 4-7.
- 41.Ганзенко О. О. Нетипові норми права в механізмі правового регулювання: проблеми теорії і практики застосування // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2013. № 1(2). С. 17-23.
- 42.Погрібний І. М. Визначення та особливості структури процесуальних норм права // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2008. Вип. 43. С. 15-19.
- 43.Бахновська І. П. Питання співвідношення принципів і норм права та їх місця у механізмі правового регулювання // Університетські наукові записки. 2013. № 1. С. 43-47.
- 44.Малишев Б. В. Телеологічна природа структури норми права // Форум права. 2011. № 2. С. 557-563.

45. Головчук В. М. Інтерпретація норми права в аспекті основних типів праворозуміння // Альманах права. 2016. Вип. 7. С. 130-134.

ТЕМА 5. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА

Найбільш поширеним джерелом права в Україні є нормативно-правовий акт, що обумовлюється перевагами його застосування.

В процесі вивчення теми студенти повинні детально проаналізувати поняття та ознаки нормативно-правового акту, виділити переваги нормативно-правових актів перед іншими джерелами права, охарактеризувати юридичну силу нормативно-правового акту як найбільш істотну його ознаку. Також слід розглянути класифікацію нормативно-правових актів та досягнути цілісну систему нормативно-правових актів в Україні.

В системі нормативно-правових актів України ключове місце займає акт вищої юридичної сили – закон. Тому студенти повинні детально проаналізувати поняття, ознаки закону, його структуру та існуючі в науковій і навчальній літературі класифікації законів, а також охарактеризувати основні види законів.

На основі законів формується цілісна система підзаконних нормативно-правових актів, питома вага яких істотно перевищує кількість законів, що зумовлює необхідність вивчення питань, які стосуються підзаконних нормативно-правових актів. В цьому напрямку варто освоїти поняття та юридичну природу підзаконних нормативно-правових актів, а також визначити та охарактеризувати систему підзаконних нормативно-правових актів в Україні.

На завершення вивчення теми студенти повинні чітко визначити основні положення, що характеризують дію нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб. Причому, аналіз вказаних та інших питань слід ілюструвати на прикладах з чинного законодавства та юридичної практики.

Питання для обговорення:

1. Нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, види.

1.1. Поняття та ознаки нормативно-правового акту. Юридична сила нормативно-правового акту.

1.2. Переваги нормативно-правових актів перед іншими джерелами права.

1.3. Класифікація нормативно-правових актів.

1.4. Система нормативно-правових актів в Україні.

2. Закон в системі нормативно-правових актів України.

2.1. Поняття та ознаки закону.

2.2. Вища юридична сила закону.

2.3. Структура закону.

2.4. Класифікація законів.

3. Підзаконні нормативно-правові акти України.

3.1. Поняття та юридична природа підзаконних нормативно-правових актів.

3.2. Система підзаконних нормативно-правових актів в Україні.

4. Дія нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб.

4.1. Поняття юридичної дії нормативно-правових актів та необхідність її чіткого визначення.

4.2. Загальні правила початку і закінчення дії нормативно-правових актів в часі.

4.3. Напрямок дії нормативно-правових актів в часі. Особливості і обмеження зворотної дії нормативно-правових актів в часі.

4.4. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.

4.5. Дія нормативно-правових актів в просторі. Територіальна та екстериторіальна дія нормативно-правового акту.

Ключові поняття: нормативно-правовий акт; закон; підзаконний нормативно-правовий акт; юридична сила нормативно-правового акту; вища юридична сила закону, юридична дія нормативно-правового акту.

Схематичне завдання:

1. Накресліть в зошиті розгорнуту схему, що відображає класифікацію законів за різними критеріями.

2. Зобразіть схематично систему підзаконних нормативно-правових актів в Україні.

3. Складіть схему, що відображає напрям дії нормативно-правових актів в часі, визначивши різні його види.

Практичне завдання:

Проілюструйте дію нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб на конкретних прикладах, виходячи з наступних конкретних моментів:

- 1) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту його прийняття;
- 2) вступ в дію нормативно-правового акту за загальним правилом (через 10 днів з моменту офіційного оприлюднення);
- 3) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту офіційного оприлюднення;
- 4) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту надсилання його адресату;
- 5) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту, визначеного конкретною датою;
- 6) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту закінчення терміну, передбаченого самим нормативно-правовим актом;
- 7) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту закінчення наперед визначеного для даного виду актів терміну;
- 8) закінчення дії нормативно-правового акту шляхом його скасування;
- 9) закінчення дії нормативно-правового акту в зв'язку із закінченням терміну, на який він був прийнятий;
- 10) закінчення дії нормативно-правового акту в зв'язку із прийняттям нового нормативно-правового акту, що регулює дані суспільні відносини;
- 11) закінчення дії нормативно-правового акту в зв'язку із втратою чинності обставин, через які він був прийнятий;
- 12) пряма дія нормативно-правового акту;
- 13) зворотна дія нормативно-правового акту;
- 14) переживаюча дія нормативно-правового акту;
- 15) дія нормативно-правового акту за віком;
- 16) дія нормативно-правового акту за соціальним статусом;
- 17) дія нормативно-правового акту за професійним статусом.

Реферати:

1. Місце і роль закону в системі нормативно-правових актів України.
2. Вища юридична сила закону.
3. Дія нормативно-правових актів в часі.
4. Дія нормативно-правових актів в просторі і за колом осіб.

Література:

1. Андрусів Л. М. Оприлюднення нормативно-правових актів як стадія правотворчості. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 3. С. 3-5.
2. Берназюк Я. О. Конституційні основи правотворчості президента України: моногр. Київ: Гельветика, 2013. 511 с.
3. Богачова Л. Л. Оприлюднення нормативно-правового акта як стадія підзаконного нормотворчого процесу. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 5. С. 18-21.
4. Буряк Я. Я. Розпорядження голови місцевої державної як підзаконний нормативно-правовий акт. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. 2013. Вип. 1. С. 3-10.
5. Вилегжаніна М. Нормативно-правовий акт як особливий вид документа. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2010. Вип. 27. С. 281-287.
6. Гетьман Є. А. Поняття підзаконного нормативно-правового акта та його співвідношення із нормативно-правовим та правовим актами. Форум права. 2013. № 3. С. 106-113.
7. Гетьман Є. Кодекс як особливий вид закону. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 1. С. 42-50.
8. Гетьман Є. А. Види підзаконних нормативно-правових актів органів виконавчої влади іноземних держав. Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки. 2013. № 4. С. 15-18.
9. Гетьман Є. А. Ознаки нормативно-правового та підзаконного нормативно-правового акта та їх співвідношення. Митна справа. 2013. № 6 (22). С. 390-395.
10. Гетьман Є. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2. С. 92-100.
11. Головатенко В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції. Право України. 2004. № 3. С. 14-18.
12. Гринюк Р., Багрій О. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України. Вісник Конституційного Суду України. 2015. № 4. С. 92-102.
13. Дергільова О. Г. Правові акти: поняття, класифікація та соціальне призначення. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 3. С. 3-8.

14. Заплотинська Ю. Акти Кабінету Міністрів України в системі нормативно-правових актів: загальнотеоретичний та порівняльно-правовий аспекти. Вісник Львівського університету. 2013. Вип. 57. С. 36-42.

15. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти: моногр. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 566 с.

16. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення. Право України. 2012. № 9. С. 274-280.

17. Луцький Р. П. Нормативно-правовий акт як визначальна форма вираження позитивного права. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2012. Вип. 28. С. 13-17.

18. Любарець А. Ю. Підзаконні акти в адміністративній реформі. Наше право. 2013. № 12. С. 77-80.

19. Моткова О. Д. Дія норм Конституції: доктринальний аспект. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. № 1. Т. 1. С. 31-34

20. Пархоменко Н. М. Юридична сила: Основна властивість та один з критеріїв класифікації правових актів. Правова держава. 2001. № 13. С. 55-62.

21. Пушняк О. В. Визнання нормативно-правового акту нечинним як підстава припинення його чинності. Форум права. 2011. № 1. С. 834-841.

22. Радченко О. І. Теоретико-правові аспекти класифікації підзаконних актів вищих органів державної влади України. Юрист України. 2011. № 1 (14). С. 24-32.

23. Рябченко Я. С. Оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві: моногр. / за заг. ред. В. В. Зуй. Харків: ФІНН, 2011. 136 с.

24. Сердюк І. А. Вживання термінів «правовий акт» і «юридичний акт» у сучасній юридичній науці. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 3. С. 24-27.

25. Темлюк М. Введення в дію конституційних законів: проблемні питання. Право України. 2012. № 8. С. 132-138.

26. Темлюк М. Ефективність дії закону та умови її забезпечення: окремі питання теорії. Юридична Україна. 2013. № 12. С. 32-41.

27. Форманюк В. Локальні акти місцевого самоврядування в системі джерел права. Юридичний вісник. 2013. № 1. С. 63-68.

28. Чабан В. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика. Підприємство, господарство і право. 2015. № 6. С. 52-57.

29. Шаповал В. Феномен конституції як основного закону. Право України. 2014. № 7. С. 64-84.

30. Шуліма А. О. «Чинність» та «дія» закону: розмежування понять. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2011. Вип. 51. С. 60-71.

ТЕМА 6. ПРАВОВІДНОСИНИ

Динамічні, функціональні властивості права розкриваються, перш за все, при розгляді теми, присвяченої правовідносинам. Причому, вивчення цієї теми тісно пов'язане з категорією норми права як статичної моделі поведінки, яка власне і стає динамічною через правовідносини.

Метою заняття є загальнотеоретична характеристика правовідносин, і насамперед, з'ясування поняття, змісту, структури, передумов виникнення та класифікації правовідносин. Під час визначення поняття та ознак правовідносин слід також чітко встановити ознаки, які відрізняють правовідносини від інших суспільних відносин, усвідомити суть правовідносин як особливого виду суспільних відносин. Крім того, студенти повинні з'ясувати передумови виникнення і функціонування правовідносин, співвідношення норми права і правовідносин, а також ґрунтовно проаналізувати існуючі класифікації правовідносин.

Аналіз складу (структури) правовідносин, окрім визначення загального поняття структури правовідносин, передбачає детальну характеристику кожного структурного елемента правовідносин. При цьому студенти повинні визначити поняття, ознаки та види суб'єктів правовідносин, охарактеризувавши таку їх юридичну властивість як правосуб'єктність, здійснити загальнотеоретичний аналіз об'єктів правовідносин (визначивши та охарактеризувавши поняття, ознаки та види об'єктів правовідносин). Крім того, слід присвятити увагу аналізу такого елемента правовідносин як зміст, детально охарактеризувавши саме юридичний зміст правовідносин та його структурний склад.

На завершення вивчення теми студенти повинні розглянути питання щодо юридичних фактів. При цьому слід піддати детальному

аналізу поняття, характерні риси, функції, значення та класифікацію юридичних фактів.

Розгляд вказаних питань слід ілюструвати на матеріалі чинного українського законодавства та випадках, які мали місце в юридичній практиці.

Питання для обговорення:

1. Правовідносини як особливий вид суспільних відносин.

- 1.1. Поняття, ознаки та суть правовідносин.
- 1.2. Передумови (підстави) виникнення і динаміки правовідносин.
- 1.3. Класифікація правовідносин.

2. Склад (структура) правовідносин

- 2.1. Загальне поняття структури правовідносин.
- 2.2. Суб'єкти правовідносин: поняття, ознаки, види.
- 2.3. Правосуб'єктність як юридична властивість суб'єктів правовідносин.
  - 2.3.1. Структура правосуб'єктності.
  - 2.3.2. Правосуб'єктність фізичних осіб.
  - 2.3.3. Правосуб'єктність юридичних осіб.
  - 2.3.4. Компетенція державного органу як вираз його спеціальної правосуб'єктності.
- 2.4. Об'єкти правовідносин: поняття, ознаки, види.
- 2.5. Зміст правовідносин. Юридичний зміст правовідносин
- 2.6. Суб'єктивне право: поняття, зміст, структура. Правомочність.
- 2.7. Юридичний обов'язок: поняття, зміст, структура.

3. Юридичні факти: поняття, функції, класифікація.

- 3.1. Поняття та характерні риси юридичних фактів. Спеціальні юридичні вимоги до юридичних фактів.
- 3.2. Функції та значення юридичних фактів.
- 3.3. Класифікація юридичних фактів. Складні юридичні факти і фактичні (юридичні) склади.

Ключові поняття: правовідносини; суб'єкт правовідносин; об'єкт правовідносин; зміст правовідносин, суб'єктивне право; юридичний обов'язок; правоздатність; дієздатність; деліктоздатність; юридичний факт.

Схематичне завдання:

1. Зобразіть схематично взаємозв'язок норми права і правовідносин.
2. Накресліть в зошиті розгорнуту схему структури (складу) правовідносин з визначенням структури та характерних рис складових елементів правовідносин.
3. Складіть розширену схему класифікації юридичних фактів за різними критеріями.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Визначте та проаналізуйте суть і специфіку загальнорегулятивних правовідносини.
2. Назвіть та проаналізуйте з точки зору чинного законодавства та юридичної практики основні проблеми кваліфікації юридичних фактів.

Практичне завдання:

1. Наведіть конкретні приклади різних правовідносин та визначте їх вид і структуру.
2. Визначте, до якого виду (підвиду) належать наступні юридичні факти:
  - 1) заповіт;
  - 2) пожежа, що виникла в результаті підпалу;
  - 3) договір довічного утримання;
  - 4) наказ про переведення працівника на іншу посаду;
  - 5) виконання договору;
  - 6) смерть людини;
  - 7) народження людини;
  - 8) одностороння відмова від виконання умов договору;
  - 9) землетрус;
  - 10) наказ про відрахування студента;
  - 11) визнання судом громадянина померлим;
  - 12) видача бюро технічної інвентаризації свідоцтва про право приватної власності на земельну ділянку;
  - 13) розірвання договору;
  - 14) скоєння злочину.

Реферати:

1. Взаємозв'язок норми права і правовідношення.
2. Юридичні факти і соціальні ситуації.
3. Фіксація, посвідчення, встановлення і доказування юридичних фактів.

Література:

1. Завальний А.М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів. - К.: Вид-во Європейського університету, 2011. 96 с.
2. Миронова Г. Діалектична єдність природи моральних і правових відносин. *Юридична Україна*. 2004. № 1. С 19-22.
3. Мельник О. Г. Фактичні склади як система юридичних фактів, що є підставою виникнення та зміни правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 19-21.
4. Міхно О. Публічні та приватні правовідносини: сутність і критерії їх розмежування. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 12-15.
5. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: моногр. Харків: Право, 2017. 391 с.
6. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: моногр. Харків: ЛТД. 2002. 160 с.
7. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види. *Право України*. 2002. № 10. С. 3-11.
8. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики: моногр. Одеса: Фенікс, 2018. 378 с.
9. Стрельбицький М., Стрельбицька Л. Адміністративно-правові та цивільно-правові юридичні факти в новому соціально-історичному вимірі. *Іс- торико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 64-69.
10. Тарасов О. В. Персонативний юридичний факт: теоретико-методологічний та міжнародно-правовий вимір. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 208-213.
11. Токарев В. Від суб'єкта права до правового суб'єкту. *Право України*. 2014. № 1. С. 182-186.
12. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Регулятивні правовідносини: приватно-правовий та публічно-правовий виміри: моногр. Одеса: Гельветика, 2018. 404 с.
13. Харитонova О. Поняття і ознаки публічних правовідносин.

Вісник Академії правових наук України. 2002. № 1. С 54-57.

14. Чувакова Г. М. Юридичні факти у сфері публічного права. Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 29. С. 77-80.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Підручники та навчальні посібники:

1. Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права. СПб: Питер, 2003. 576 с.
2. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М.: Издательство НОРМА, 2001. 752 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: учеб. [2-е изд., перераб. и доп.]. М.: Проспект, 2009. 576 с.
4. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. М.: Статут, 1999. 712 с.
5. Алексеев С. С. Теория государства и права: учеб. Москва: Норма, 2005. 496 с.
6. Ведерников Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права. К.: Знання, 2008. 333 с.
7. Загальна теорія держави і права: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2011. 583 с.
8. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. / За редакцією В.В.Копейчикова. К: Юрінком Інтер, 2010. 320 с.
9. Загальна теорія права. Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2016. 392 с.
10. Загальна теорія держави та права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посіб. / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
11. Зайчук О. В., Заєць А. П., Журавський В. С., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
12. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 716 с.
13. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права: Підручник. 3-те вид., стер. Л.: Новий Світ-2000, 2011. 581 с.
14. Комаров С. А. Общая теория государства и права: учеб. 7-е изд. Санкт- Петербург: Питер, 2008. 512 с.

15. Коталейчук С.П. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / С.П. Коталейчук, П.Я. Пісній. - К.: КНТ, 2011. - 560 с.
16. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права. К.: Атіка, 2005. 592 с.
17. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
18. Лазарев В.В. Общая теория права и государства: учеб. Москва: Юристь, 2005. 520 с.
19. Лемак В. В. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Ужгород: Медіум, 2003. 251 с.
20. Лисенков С.Л. Теорія держави і права: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. 447 с.
21. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права. К.: Атіка, 2007. 412 с.
22. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учебник. Москва: Проспект, 2013. 768 с.
23. Марченко М. Н. Теория государства и права: учеб. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект; Изд-во Московского ун-та, 2016. 636 с.
24. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учеб. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Дело, 2016. 525 с.
25. Машков А. Д. Теорія держави і права: Підручник. Київ: ВД Дакор, 2016. 492 с.
26. Мелехин В. А. Теория государства и права: учеб. Москва: Маркет ДС, 2007. 640 с.
27. Морозова Л. А. Теория государства и права: учеб. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2013. 663 с.
28. Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ: Ун-т "Україна", 2014. 560 с.
29. Нерсесянц, В.С. Общая теория государства и права: учебник для вузов. М.: НОРМА, 2010. 552 с.
30. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. для студентів ВНЗ / Київський національний університет внутрішніх справ. К.: Істина, 2007. 336 с.
31. Пендюра М. М. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: О. С. Ліпкан, 2013. 302 с.

32.Поляков А. В. Общая теория права: проблемь интерпретации в контексте коммуникативного подхода: учеб. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Проспект, 2016. 832 с.

33.Проблемы теории государства и права: учебное пособие / под ред. М.Н. Марченко. М.: Юристь, 2001. 656 с.

34.Проблемы общей теории права и государства: учеб. для юрид. вузов / Н.В. Варламова, В.В. Лазарев, В.В. Лапаева и др.. М.: Издат. група НОРМА-ИНФРА М, 2001. 814 с.

35.Протасов В. Н. Теория государства и права: учеб. Москва: Юрайт, 2014. 494 с.

36.Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Вид. 10-е, доповнене. Л.: Край, 2008. 224 с.

37.Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підруч. Х.: Еспада, 2006. 776 с.

38.Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / Харк. нац. ун-т внутр. справ. 4-те вид., доповн. і переробл. К.: Прав. єдність, 2014. 524 с.

39.Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.

40.Теория государства и права: учеб. / [В. К. Бабаев и др.]; под ред. В. К. Бабаева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2013. 715 с.

41.Теория государства и права / Под ред. А.Г. Хабибулина, В.В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ИД «Форум»; Инфра – М, 2009. 620 с.

42.Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М.: Юристь, 2002. 772 с.

43.Теория государства и права: учеб. для вуз. / под ред. В. М. Корельского, В.Д. Перевалова. 2-е изд. Москва: ИНФРА М-НОРМА, 2002. 616 с.

44.Теорія держави і права: Навч. посіб. / С. К. Бостан та ін. К.: Академія, 2013. 346 с.

45.Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2015. 368 с.

46.Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учеб., 3-е изд. Москва: Омега-Л, 2008. 336 с.

47.Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учеб. для вуз. Москва: Юристь, 2003. 393 с.

48.Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.

Довідкова та хрестоматійна література:

1. Антологія української юридичної думки: В 10 т. Т. 1. Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Упоряд.: В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко; за заг. ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Вид. дім “Юрид. книга”, 2002. 568 с.

2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ “Вид-во “Юридична думка”, 2007. 992 с.

4. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. 10-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2014. 607 с.

5. Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ: КУТЕП, 2013. 150 с.

6. Мала енциклопедія теорії держави і права. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.

7. Правова доктрина України: у 5-ти т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / [О. В. Петришин та ін.]; за заг. ред. О. В. Петришина. 2013. 975 с.

8. Словник юридичних термінів і понять: навч. посіб. / [В. Г. Гончаренко та ін.]; за ред. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. Київ: Юстініан, 2013. 597 с.

9. Хрестоматия по теории государства и права / под общ. ред. И. И. Лизиковой. 2-е изд. Москва: Проспект, 2009. 720 с.

10.Энциклопедический юридический словарь / В. Н. Додонов. 2-е изд. Москва: ИНФРА-М, 1999. 367 с.

11.Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 1: А-Г. 672 с.

12.Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Том 2: Д-Й. 744 с.

13.Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001.

Том 3: К-М. 792 с.

14.Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998.
Том 4: Н-П. 720 с.

15.Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998.
Том 5: П-С. 736 с.

16.Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998.
Том 6: Т-Я. 768 с.